

UDK: 343.92:502.2

MESTO IZVRŠENJA KRIVIČNOG DELA U TEORIJSKIM PROMIŠLJANJIMA O KRIMINALITETU

Nenad Milić*

Kriminalističko-policijska akademija², Beograd

Sažetak: Poslednjih decenija sve više do izražaja dolaze teorijski pristupi u čijem fokusu se nalazi geoprostor (mesto) na kojem dolazi do interakcije izvršioca i žrtve (mete) prilikom izvršenja krivičnog dela. Ovim pristupima je zajedničko interesovanje ka razumevanju načina na koji geoprostor „oblikuje“ kriminalnu aktivnost. Oni teže da istraže kako okruženje utiče na stvaranje prilike i donošenje odluke kod učinioca da se izvrši krivično delo, odnosno pokušavaju da objasne obrasce ponašanja učinioca i žrtve u geoprostoru gde se oni susreću i gde se izvršava krivično delo.

U radu se pokazuje kako je mesto izvršenja dolazilo u fokus teorijskih promišljanja o kriminalitetu, počev od radova predstavnika tzv. „kartografske“ i „čikaške škole“, kao i „teoretičara dizajna“ u periodu nakon II svetskog rata, koji su inspirativno delovali na autore koji će rezultatima svojih istraživanja omogućiti nastanak kriminologije životne sredine osamdesetih godina prošlog veka. Takođe, u radu se navode i bitna obeležja osnovnih (teorijskih) pristupa koji konstituišu ovaj teorijski pravac u kriminologiji i ukazuje na njihov značaj u usmeravanju napora koji se preduzimaju u cilju suprotstavljanja kriminalitetu.

Cljučne reči: kriminalitet, kriminološke teorije, kriminologija životne sredine, branjivi prostor, rutinske aktivnosti, racionalni izbor, obrasci kriminalnog ponašanja.

Uvod

Teorije koje u središte svog interesovanja stavljaju učinioce krivičnih dela su dugo vremena dominirale u kriminologiji. One nastoje da pruže odgovor na pitanje šta je to što čini da određeni ljudi, za razliku od drugih, čine krivična dela i u tom smislu navode različite endogene i egzogene faktore koji utiču na formiranje

* docent, nenad.milic@kpa.edu.rs

² Ovaj rad je rezultat realizovanog naučnoistraživačkog projekta pod nazivom „Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija“. Projekat finansira Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 179045), a realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu (2011–2014). Rukovodilac projekta je prof. dr Saša Mijalković.

prestupničkog ponašanja. Onog trenutka kada je prestupnik formiran, navode Vortli (Wortley) i Mazerol (Mazerolle), „prestup se čini skoro neizbežnim – tačno vreme i mesto njegovog manifestovanja je od malog značaja“³. Idealno bi bilo kada bi ove teorije mogle da pruže odgovor na ovo pitanje, jer bi se u tom slučaju takva lica mogla „prepoznati“ i u odnosu na njih bilo bi moguće preventivno delovati. Međutim, ne samo da ove teorije do danas nisu pružile solidnu osnovu za dobijanje takvih predikcija, već u svojim objašnjenjima nude različita psihološka i sociološka objašnjenja, navode kulturne, ekonomske i druge razloge zašto se ljudi odlučuju da izvrše krivično delo ili pak ispolje druge oblike prestupničkog ponašanja.

Činjenica da se krivično delo ne može posmatrati odvojeno od okruženja (geoprostora) u kojem se manifestuje prepoznata je još u 19. veku u radovima predstavnika tzv. kartografske škole, da bi nakon radova pojedinih predstavnika čikaške škole, sa početka 20. veka, bila zapostavljena. Do aktuelizacije značaja geoprostorne komponente kriminalne aktivnosti dolazi sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka pojavom novih teorijskih (ekoloških) pristupa koji će konstituisati tzv. kriminologiju životne sredine (e. *environmental criminology*).

Kriminologija životne sredine se razlikuje od tradicionalnih kriminoloških pristupa u smislu da ona ne teži razumevanju uzroka kriminalnog ponašanja ili pak pružanju odgovora na pitanje zašto određena lica postaju učinioci krivičnih dela. Učinilac je samo jedan od neophodnih elemenata neophodnih za manifestovanje krivičnog dela, pri čemu, kako neko postaje učinilac ovde je od malog neposrednog značaja. Umesto toga, ona nastoji da objasni kako okruženje utiče na stvaranje prilike i donošenje odluke kod učinioca da izvrši krivično delo, odnosno pokušava da utvrdi obrasce ponašanja učinioca i žrtve u odnosu na prostor (okruženje) gde se oni susreću i gde se izvršava krivično delo⁴.

U kriminologiji životne sredine mesto izvršenja krivičnog dela je od suštinskog značaja za razumevanje kako i zašto se konkretni događaj dogodio. Ona nastoji da odgovori na pitanje kako mesto (geoprostor) utiče na kriminalno ponašanje onih koji se tu nalaze, odnosno kako privlači one koji već poseduju sklonosti (motivaciju) ka vršenju krivičnih dela da tu dođu i izvrše kriminalnu aktivnost. Kriminolozi koji proučavaju uticaje okruženja svoje istraživanje započinju postavljanjem pitanja „gde“ i „kada“ je krivično delo izvršeno. Njih interesuju fizičke i društvene karakteristike mesta izvršenja krivičnog dela, kako su se učinilac i žrtva našli na mestu izvršenja, šta je navelo prestupnika da izabere određenu žrtvu (metu), zašto je krivično delo izvršeno na određenom, a ne na nekom drugom mestu, kao i mnoga druga.

Stavljajući u fokus svog interesovanja geoprostor (mesto) na kojem dolazi do interakcije izvršioca i žrtve (mete) krivičnog dela, teorijske postavke kriminologije životne sredine mogu dati značajan doprinos razumevanju dinamike vršenja kriminalne aktivnosti unapređujući efikasnost mera i radnji koje se preduzimaju u cilju prevencije i represije kriminaliteta. S tim u vezi, u radu se pokazuje kako je geoprostorni kontekst kriminalne aktivnosti došao u fokus istraživača tokom 19.

3 R. Wortley; L. Mazerolle, *Environmental criminology and crime analysis: situating the theory, analytical approach and application*. In: R. Wortley, L. Mazerolle, (eds): *Environmental criminology and crime analysis*, Willan publishing, 2008, p. 2.

4 R. Boba, *Crime analysis and crime mapping*, Sage Publications, 2005, p. 59.

veka i sagledavaju (teorijska) promišljanja koje su vodila nastanku kriminologije životne sredine osamdesetih godina prošlog veka. Takođe, u radu se navode bitna obeležja osnovnih (teorijskih) pristupa koji konstituišu ovaj teorijski pravac u kriminologiji.

1. Nastanak ekološkog pristupa u proučavanju kriminaliteta

Nastojanja da se istraži veza između krivičnog dela i geoprostora nisu novijeg datuma. Začetke ekološkog pristupa u proučavanju kriminaliteta nalazimo još u radovima Gerija (André Michel Guerry) i Kettlea (Adolphe Quételet) koji se smatraju začetnicima tzv. kartografske škole. U prvoj polovini 19. veka, ovi francuski naučnici, nezavisno jedan od drugog, istraživali su distribuciju kriminaliteta u regionima koji se razlikuju po određenim ekološkim i sociološkim karakteristikama. Iz ovih istraživanja proistekli su i prvi kartografski prikazi kriminala koji su ukazivali na vezu različitih sociodemografskih karakteristika poput siromaštva i nivoa obrazovanja sa kriminalom. I Geri i Kettle su došli do zaključka da kriminalitet nije ravnomerno distribuiran po Francuskoj, a da karakteristike te distribucije zavise od vrste krivičnih dela. Suprotno očekivanjima, krivična dela sa elementima nasilja češće su manifestovana u siromašnijim, ruralnim područjima, dok su krivična dela imovinskog kriminaliteta bila češća u bogatijim, industrijskim delovima zemlje (pri čemu je stopa nasilničkih krivičnih dela ovde bila gotovo dvostruko niža). Oni su zaključili da siromaštvo samo po sebi ne vodi imovinskom kriminalitetu, već pre svega prilika da se ono izvrši. U bogatijim delovima Francuske bilo je više toga da se ukrade, pa otuda i veći broj krivičnih dela imovinskog kriminala. I upravo njihovo zapažanje o značaju prilike za izvršenje krivičnog dela postaće centralna postavka kriminologije životne sredine.

Osim u Francuskoj i Belgiji, „geoprostorne analize“ vrše se i u Velikoj Britaniji. Tako je, na primer, Džon Glajd (John Glyde) u svom radu *Lokacije krivičnih dela u Safku* (Localities of crime in Suffolk) pronašao značajne razlike u gradovima okruga Safk. Njegova istraživanja su bila sumerena na niži (mezo) nivo, pri čemu je on zaključio da osim lokacija gde se prestup manifestovao treba obratiti pažnju i lokacijama gde prestupnik živi⁵.

Savremena ekološka izučavanja vezuju se za prvu polovinu 20. veka i odnose se na ekološke studije gradskih naselja. Te studije nastojale su da osvetle i utvrde odnose između distribucije kriminaliteta i socijalnih fenomena, za koje se smatralo da su sa njima povezani. Ekološke studije „čikaških sociologa“ Parka (Robert Park) i Barhesa (Ernest Burgess), a kasnije i Šoa (Clifford Shaw) i MekKeja (Henry McKay) koje su se bavile pitanjem distribucije kriminaliteta u gradovima, isticale su da stopa kriminaliteta raste prema određenim delovima grada, obično prema centru ili prema izvesnim rejonima i predgrađima u kojima se primećuje „socijalno pogoršanje“, pa se stoga javljaju kao osnovni nosioci kriminaliteta. U literaturi se ove tendencije u rasporedu kriminaliteta u gradu nazivaju ekološkim konstantama, koje

5 D. Weisburd, W. Bernasco, G. Bruinsma, Units of analysis in geographic criminology: Historical development, critical issues, and open questions. In: D. Weisburd, W. Bernasc, G. Bruinsma, (Eds), *Putting crime in its place: Unit of analysis in geographic criminology*, Springer, 2009, pp. 6–10.

ispoljavaju specifične karakteristike u pojedinim gradovima⁶. Opšta karakteristika ovih ekoloških studija jeste da su karakteristike okruženja u kojem ljudi žive i gde se dešavaju socijalne interakcije, a koje je, pre svega, determinisano određenim društveno-ekonomskim, demografskim i drugim socijalnim i kulturnim činiocima, od suštinskog značaja za objašnjenje kriminaliteta.

2. Aktualizacija ideja ekoloških teorija

2.1. Teorije dizajna

Radovi čikaških ekologa koji su ukazivali da postoji određena veza između pojedinih urbanih zona i stope kriminaliteta delovali su inspirativno na druge autore koji su nastavili proučavanje uticaja fizičke sredine na kriminalitet. Oni polaze od toga da su osnovni uzroci kriminaliteta fizičke karakteristike onog dela urbanog geoprostora u kome se on javlja. Predmet njihovog interesovanja nije učinilac krivičnog dela i njegovo ponašanje, niti ponašanje žrtve – učinilac i žrtva su uslovljeni samim fizičkim prostorom u kome dobijaju status učinioca, odnosno žrtve. Kako je u središtu ovih teorijskih promišljanja dizajn⁷ fizičke sredine (okruženja) u kojoj se dešava kriminalna radnja, ovi autori se označavaju kao „teoretičari dizajna“, među kojima se posebno izdvajaju: Džejn Džekobs (Jane Jacobs), Elizabet Vud (Elizabeth Wood), Šlomo Anhel (Schlomo Angel), Si Rej Džefri (C. Ray Jeffery), i Oskar Njuman (Oscar Newman). Prema Krivokapiću, suština uticaja dizajna okruženja na vršenje krivičnih dela sadržana je u sledećim postavkama:

- Fizička sredina može preventivno delovati na prestupnike, tako što će im umanjiti mogućnost za izvršenje krivičnog dela postavljanjem određenih barijera koje će učiniocu otežati da ostvari ciljeve;
- Fizička sredina može sprečiti prestupnika tako što će mu oduzeti mogućnost bezbednog bekstva sigurnim maršrutama;
- Fizička sredina može povećati verovatnoću da prestupnik bude uočen tokom obavljanja kriminalne radnje ili bekstva;
- Fizička sredina može poboljšati socijalni karakter sredine tako što će stimulatивно delovati na socijalnu interakciju i udruživanje građana u određenom području, s ciljem efikasnije kontrole kriminaliteta⁸ (Krivokapić, 2002: 62).

U radovima teoretičara dizajna značajno mesto zauzima koncept branjivog prostora (*defensible space*) autora Oskara Njumana (Oscar Newman), koji je javnosti predstavljen 1972. godine u knjizi „Branjivi prostor: Ljudi i dizajn u gradu nasilja“ (*Defensible space: People and the Design in the Violent City*), koja je nastala kao rezultat istraživanja koje je on sproveo sa ciljem da se iznađu rešenja

6 M. Milutinović, *Kriminologija*, Savremena administracija, Beograd, 1985, str. 193.

7 Dizajn je proces donošenja serije odluka koje imaju za cilj konstruisanje, oblikovanje ili kreiranje nečega. Navedeno prema <http://sh.wikipedia.org/wiki/Dizajn> (dostupno u septembru 2013. godine).

8 V. Krivokapić, *Prevenција kriminaliteta*, Policijska akademija, Beograd, 2002, str. 62.

za rastuću stopu kriminaliteta do koje je došlo u urbanim oblastima Amerike šezdesetih godina prošlog veka. Koncept *branjivog prostora* Njuman definiše kao „sredstvo za restrukturiranje stambenog okruženja tako da ono može ponovo postati pogodno za stanovanje i kontrolisana ne samo od strane policije, već od i strane ljudi koji tu žive“⁹. Ovaj koncept se temeljio na kritici modernog urbanog dizajna koji je, prema mišljenju Njumana, osnovni uzrok visoke stope kriminaliteta u pojedinim urbanim područjima. Blokowska naselja koja su građena zbijeno, sa velikim zgradama koje su imale više ulaza predstavlja idealan milje za slobodno kriminalno delanje prestupnika, bez ikakvih mogućnosti da oni budu viđeni ili uhvaćeni¹⁰. Ovaj termin koristi se da opiše takav dizajn stambenog okruženja koji svojim karakteristikama podstiče osećaj pripadnosti stanara određenoj teritoriji, ali i pruža mogućnost pojačanog nadgledanja prostora. Podstičući osećaj pripadnosti određenoj, zajedničkoj teritoriji, u isto vreme se podstiče osećaj zajedništva kod stanara, a samim tim se stvara i osećaj odgovornosti za dešavanja u njemu. U isto vreme branjivi prostor povećava mogućnosti stanara da opaze i prijave „stranca“, odnosno potencijalnog učinioca krivičnog dela, omogućujući stanarima da kontrolišu okruženje u kojem žive. Na taj način se smanjuje strah kod stanara iz razloga što oni znaju da potencijalni učinilac krivičnog dela lako može primećen ako zakorači u „branjivi prostor“. Kada se ljudi osećaju bezbednim u svom okruženju oni su spremniji da stupaju u kontakte jedni s drugima i da zajednički deluju ako se krivično delo izvrši. Izmene u dizajnu (fizičkog) okruženja za cilj imaju da promene ponašanje građana, koji svojom pojačanom budnošću (oprezom) odvrćaju potencijalnog prestupnika, čime se zapravo ostvaruje posredan (preventivni) uticaj okruženja na njegovo ponašanje.

2.2. Prevencija kriminaliteta kroz dizajn životne sredine

Pojam „prevencija kriminaliteta kroz dizajn životne sredine“ u kriminološka teorijska promišljanja uveo je Džefri (C. Ray Jeffery) svojom knjigom *Crime Prevention Through Environmental Design*, koja je objavljena 1971. godine. Skoro istovremeno, i nezavisno od Džefrija, Njuman je uveo svoj uži pristup, označen kao „branjivi prostor“ 1972. godine, o kojem je prethodno već bilo reči. Za razliku od Džefrijevih ideja koje nisu privlačile pažnju tokom sedamdesetih godina, Njumanova načela su široko primenjivana, ali, brzo se pokazalo, sa manjim uspehom nego što se to očekivalo. To je i navelo Njumana da revidira svoj koncept „branjivog prostora“ 1973. godine. Svoj novi koncept Njuman je nazvao „prevencija kriminaliteta kroz dizajn životne sredine“, pri čemu nije negirao zasluge Džefriju kao tvorcu tog termina. Međutim, Njumanov unapređeni pristup „branjivog prostora“, postigao je znatno širi uspeh.

U konceptu prevencije kriminaliteta kroz dizajn životne sredine polazi se od toga da životna sredina emituje „signale“ koje prestupnici koriste u izboru

9 O. Newman, *Defensible Space People and Design in the Violent City*, 1973. Navedeno prema: J. Jensen, J. Anderson, *Crime prevention through environmental design (criminology term paper)*, Malaspina University College, 2004, p. 1. (Dostupno 20. 3. 2008. godine na: <http://web.viu.ca/crim/420/CP%20by%20Jennifer%20Jensen.pdf>).

10 V. Krivokapić, *opus citatum*, str. 63.

pogodnih meta. Tako, određene izmene u fizičkom izgledu životne sredine mogu obeshrabriti izvršenje prestupa, odnosno ograničiti broj meta koje se od strane motivisanog prestupnika opažaju kao „pogodne“ za prestupničku aktivnost. Polazi se od toga da kriminalna aktivnost predstavlja funkciju četiri elementa: mete (objekta izvršenja krivičnog dela), rizika, napora i isplativosti. Suština ovog pristupa jeste da se preduzimanjem odgovarajućih mera potencijalnom prestupniku treba: 1) otežati pristup meti, 2) povećati rizik da bude uhvaćen (ili bar viđen), 3) povećati napor da izvrši krivično delo, i 4) umanjiti korist koju očekuje da pribavi izvršenjem kriminalne radnje. U pitanju su mere koje se mogu podvesti pod pojam urbanog planiranja koji je širi od mera za poboljšanje arhitekture u gradnji objekata koje je predlagao Njuman. To su mere koje, navodi Vuković, pored fizičkog ambijenta uzimaju u obzir značaj socijalnih interakcija građana za sprečavanje krivičnih dela, a usmerene su ka promeni rasporeda objekata, određivanje granica prostora za posao, zabavu i druge aktivnosti građana, promenu dizajna ulica i regulisanje prometa na njima¹¹. One se grubo mogu svrstati u četiri kategorije: otežavanje pristupa meti, kontrola ulaza, pojačano nadgledanje i mere za izgradnju zajednice¹². Od sedamdesetih godina prošlog veka prevencija kriminaliteta kroz dizajn životne sredine dobija sve više na značaju u okviru kriminologije, a njene ideje u velikoj meri koriste se u prevenciji kriminaliteta širom sveta.

3. Kriminologija životne sredine

Iako se prvi začeci kriminologije životne sredine mogu pronaći u 19. veku u radovima predstavnika „kartografske škole“ i „čikaške škole“, ovaj pristup u kriminologiji utemeljen je početkom osamdesetih godina prošlog veka, a njegovim začetnicima smatraju se Pol (Paul) i Patriša Brantingham (Patricia Brantingham). Brantinghamovi polaze od toga da su za krivično delo obuhvata četiri „dimenzije“: pravna norma (zakon) kojim se određeno ponašanje (činjenje ili nečinjenje) određuje kao krivično delo, učinilac čije ponašanje je u suprotnosti sa pravnom normom, žrtva (objekat napada), kao i mesto gde se u određeno vreme svi, prethodno navedeni, elementi spajaju konstituišući krivično delo¹³. Do 1970. godine, primećuje Andresen (M. Andresen), u kriminologiji su prva tri elementa bila u značajnoj meri predmet pažnje istraživača, što nije bio slučaj sa četvrtim elementom - prostornom i vremenskom komponentom kriminala¹⁴. Iako naizgled postoji saglasnost oko definicije i osnovnih obeležja kriminologije životne sredine, treba istaći da ona obuhvata različite pristupe kojima je zajedničko interesovanje ka razumevanju načina na koji okruženje „oblikuje“ kriminalnu aktivnost, a ono po čemu se ti pristupi međusobno razlikuju jesu nivoi analize, metode i polazišta koja

11 S. Vuković, *Prevenција kriminala*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2010, str. 141.

12 V. Krivokapić, *opus citatum*, str. 64.

13 Navedeno prema: D. Paulsen, M. Robinson, *Spatial aspects of crime: Theory and Practice*, Pearson Education, 2004, p. 2.

14 M. Andresen, The place of environmental criminology within criminological thought. In: Andresen, M., Brantingham, P., Kinney, B. (eds): *Classics in environmental criminology*, CRC Press, 2010, p. 6.

koriste u svojim objašnjenjima¹⁵. Kriminologija životne sredine je, kako primećuju Vortli i Mazerol, „multidisciplinarna u svojim temeljima, empirijska u metodama i utilitarna u svojoj misiji. Zasniva se na idejama i učenju sociologa, psihologa, geografa, arhitekta, urbanista, inženjera informacionih tehnologija, demografa, politikologa, i ekonomista¹⁶“.

Iako naglašava neophodnost razumevanja uzajamne interakcije sve četiri „dimenzije“ krivičnog dela, kriminologija životne sredine ne pretenduje da pruži sveobuhvatan pristup proučavanja krivičnog dela gde se podjednaka pažnja poklanja svakoj od njih. Fokus kriminologije okruženja jeste na *geoprostoru* (mestu izvršenja i njegovom okruženju) na kojem se konstituiše (pogodna) *prilika* da se izvrši krivično delo i *situacioni kontekst* u kojem se ona manifestuje i postaje predmet pažnje (motivisanog) učinioca koji donosi odluku kako da na nju reaguje. Utemeljenje kriminologije životne sredine započeto je sedamdesetih godina prošlog veka radovima „teoretičara dizajna“ i teorijom rutinskih aktivnosti da bi se nakon toga pojavili i drugi pristupi koji su sa različitih aspekata objašnjavali geoprostornu dinamiku kriminalne aktivnosti, odnosno proučavali obrasce ponašanja učinioca i žrtve u odnosu na geoprostor (okruženje) gde se oni susreću i gde se izvršava krivično delo (npr. kako su se učinilac i žrtva našli na mestu izvršenja, šta je navelo prestupnika da izabere određenu žrtvu, zašto je krivično delo izvršeno na određenom, a ne na nekom drugom mestu itd.).

3.1. Teorija rutinskih aktivnosti

Teorija rutinskih aktivnosti vezuje se za rad Lorens Koena (Lawrence Cohen) i Markus Felsona (Marcus Felson) *Social change in crime rate trends: A routine activity approach* koji je objavljen 1979. godine. Da bi se izvršilo krivično delo neophodno je da se u isto vreme na određenom mestu (koje nije pod nadzorom zaštitnika) nađu motivisani učinilac i pogodna meta. Upravo ova tri elementa konstituišu tzv. trougao analize krivičnog dela (motivisani učinilac, atraktivna meta i pogodno mesto)¹⁷. Stepenn odsustva jednog elementa utiče na preostala dva i obratno. Tako je prestupnik u stanju da poveća svoju motivaciju ukoliko je meta atraktivnija, ili ukoliko je odsustvo zaštitnika očiglednije. Dovođenjem u vezu ovih elemenata može se dobiti odgovor na pitanje kakve osobine ličnosti, znanja, veštine i iskustvo, kao i motiv učinioca stoje iza odluke da izvrši krivično delo prema konkretnoj meti, na konkretnom mestu (okruženju), kakav je obim i kvalitet pripremnih radnji (ako je isto bilo planirano), kako je učinilac percipirao rizik od otkrivanja i dr. Na neophodnost analitičkog sagledavanja elemenata trougla analize ukazuje i Miller: „U svim istragama gledajte mesto zločina i životnu sredinu oko sebe da biste identifikovali osumnjičenog. Takođe, pogledajte žrtvu i sve što je u okruženju te ličnosti¹⁸“.

15 R. Wortley, L. Mazerolle, *opus citatum*, str. 3.

16 *Ibidem*, str. 3.

17 Z. Đurđević, Pojam i vrste analize kriminala, *Nauka, bezbednost, policija (NBP)*, Vol. 12, br 1/2007, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, str. 99.

18 Navedeno prema: Z. Đurđević, et al., *Kriminalističko profilisanje*, Beograd, 2013, str. 15.

Značaj mesta izvršenja u ovom teorijskom pristupu ogleda se u tom što ono skreće pažnju na geoprostor gde, sa aspekta izvršioca, postoji pogodna prilika da se krivično delo izvrši. Sagledavanjem karakteristika geoprostora, moguće je dobiti odgovor na pitanje kako okruženje utiče na stvaranje prilike i donošenje odluke kod učinioca da izvrši krivično delo, s obzirom na to da mesto izvršenja svojim karakteristikama (lokacija zaklonjena od pogleda, lokacija na kojoj se lako može pronaći pogodna žrtva i sl.) može uticati na to da li će, odnosno gde, kada i na koji način će se učinilac odlučiti da preduzme radnju izvršenja. Izbor mesta izvršenja krivičnog dela može ukazati na to kako učinilac percipira rizik izvršenja krivičnog dela, što zajedno sa načinom na koji on upravlja takvim rizikom (npr. preduzimanje radnji koje za cilj imaju da omogućе neprimećen dolazak ili odlazak sa mesta izvršenja, radnji koje za cilj imaju da se žrtva dovede na pogodno mesto izvršenja, i dr.) može pružiti značajne informacije o krivičnom delu i profilu učinioca¹⁹.

Teorija rutinskih aktivnosti kriminalitet posmatra kao direktan proizvod skupa društvenih uslova pri čemu svako narušavanje „ravnoteže“ između tri ključna elemenata krivičnog dela može uticati na promenu stope kriminaliteta, pa samim tim ova teorija može imati značajnu ulogu u njenom predviđanju i prevenciji. Tako, ispravno primećuje Đurđević, „utvrđivanjem određenih pravilnosti između učinioca, mete i mesta izvršenja mogu se identifikovati obrasci kriminalnog ponašanja, a samim tim i vršiti prognoza trendova njihove manifestacije, što predstavlja bitan element za proaktivne istrage i preduzimanje preventivnih aktivnosti²⁰“. Otkrivanjem mesta (geoprostor) i vremena povišenog rizika viktimizacije mogu se inicirati programe edukacije o načinima zaštite, odnosno ukazati na neophodnost postojanja zaštitnika (kontrolora) koji mogu obeshrabriti učinioca da izvrši krivično delo²¹.

Na našim geoprostorima postavke teorije rutinskih aktivnosti proveravane su u istraživanju u kojem su razlike u polu povezane sa sociodemografskim karakteristikama (kao što su starost, bračno stanje, zaposlenost i zanimanje) dovođene u vezu sa rutinskim aktivnostima muškaraca i žena, a u cilju utvrđivanja razlika u viktimogenoj predisponiranosti muškaraca i žena u pojedinim krivičnim delima. Sumirajući rezultate istraživanja, Snežana Nikolić-Ristanović zaključuje da „teorija rutinskih aktivnosti može, sa izvesnim korekcijama u pogledu uticaja svakodnevnih aktivnosti na rizik viktimizacije žena, biti primenjena i na objašnjenje razlike u riziku viktimizacije koja postoji između muškaraca i žena²²“.

19 Objektivna analiza profila zahteva da se utvrdi priroda veze između karakteristika mesta izvršenja krivičnog dela, odnosno posledice i ličnih atributa učinioca. *Ibidem*, str. 18.

20 *Ibidem*, str. 15.

21 Naime, mogućnost da se izvrši krivično delo je najmanja kada su mete nadzirane od strane „zaštitnika“ (lica poput policajaca ali i prijatelji, prolaznici, kao i tehnička sredstva poput kamera za video nadzor), prestupnici od strane „intimnih kontrolora“ (reč je o osobama koje poznaju prestupnika i u stanju su da ostvare uticaj na njegovo ponašanje) lokacije od strane „menadžera mesta“ (npr. osoba koja je kontroliše ponašanje na određenom prostoru čak i ako nije formalno za to zadužena, kao što je vozač autobusa u autobusu, nastavnik u školi i sl.).

22 V. Ristanović-Nikolić, Rizik viktimizacije i pol – provera teorije rutinskih aktivnosti, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja*, Beograd, 1993, str. 248–251.

Dakle, teorija rutinskih aktivnosti izvorno je nastala kao makro pristup objašnjenju kriminaliteta gde se trendovi kriminaliteta objašnjavaju kao očekivani ishod rutinskih aktivnosti i promenljivih društvenih uslova, a nešto kasnije fokus je spušten na mikro nivo. Dok na *mikro* nivou ovaj pristup sugerise da se krivično delo vrši kada potencijalni učinilac dođe u kontakt sa pogodnom metom u odsustvu sposobnog čuvara, na *makro* nivou se ukazuje na to da neke karakteristike većih društva i širih zajednica takvu konvergenciju (učinioca i mete i odsustva sposobnog čuvara) mogu učiniti mnogo verovatnijom²³. Na kraju, ova teorija, kako navodi V. Krivokapić, kriminalnu radnju posmatra kao celovit fenomen, pri čemu je krajnje neuputno veštačko analitičko razdvajanje, i potenciranje samo pojedinih aspekata kriminalne radnje, što je tipična greška velikog broja teorijskih promišljanja o kriminalitetu²⁴.

3.2. Teorija racionalnog izbora

Nastanak ove teorije vezuje se za rad Derek Korniša (Derek Cornish) i Ronald Klarka (Ronald Clarke), „Racionalni prestupnik“ (*The reasoning criminal*), koji je objavljen 1986. godine. Osnovno polazište teorije racionalnog izbora jeste da se prestupnici prilikom donošenja odluke da li da izvrše krivično delo nalaze u situaciji da biraju između alternativa. Odluka prestupnika da li će u konkretnoj situaciji izvršiti krivično delo je rezultat kognitivne obrade raspoloživih informacija i predstavlja „racionalni izbor“. Na odluku prestupnika mogu uticati različiti faktori, a pre svega procena rizika izvršenja krivičnog dela i očekivane nagrade (koristi).

Upravo odnos između očekivanog rizika i nagrade (koristi) utiče na to da li je određena meta „dobra“ ili „loša“. Shodno tome, prestupnici će uvek težiti da izaberu one mete koja zahtevaju najmanje napora, ali koja u isto vreme pružaju visoku nagradu, i nose u sebi najmanji rizik kada je reč o posledicama neuspeha. Učinilac u svakom konkretnom slučaju, prilikom donošenja odluke, vrši procenu koristi i rizika kojem se izlaže izvršenjem krivičnog dela, nastojeći da svojim pripremnim radnjama, iskustvom, znanjima i veštinama, izborom mesta, vremena i načina izvršenja smanji rizik od otkrivanja i lišavanja slobode. S tim u vezi ne treba da nas čudi, primećuje Đurđević, „da učinilac može odlučiti da izvrši krivično delo i u prisustvu zaštitnika. Zbog toga je analiza krivičnog dela iz perspektive učinioca bitan faktor koji utiče na efikasnost postupka dokazivanja²⁵“.

Činjenica da u slučaju „ograničene“ atraktivnosti mete učinilac može doneti odluku da izvrši krivično delo, kao i kvalitet i trud koji ulaže u osmišljavanje i realizaciju pripremnih radnji, može ukazati na tip izvršioca (npr. povratnik), karakteristike njegove ličnosti, na prirodu i snagu motiva i sl. Takve informacije mogu biti od značaja za sačinjavanja verzija o verovatnom učiniocu (profil učinioca), što može olakšati njegovu identifikaciju i pronalaženje²⁶.

23 M. Felson, Routine activity approach, objavljeno u: Wortley, R., Mazerolle, L. (eds): *Environmental criminology and crime analysis*, Willan Publishing, 2008, str. 70.

24 V. Krivokapić, *opus citatum*, str. 76.

25 Z. Đurđević, et al., *opus citatum*, str. 17.

26 Stepen racionalnosti učinilaca, odnosno izbor najadekvatnijeg načina za ostvarenje njihovih ciljeva, planiranje, direktno se odražava na kvantitet i kvalitet dokaza. U skladu s tim imamo i podelu učinilaca na organizovane i dezorganizovane. *Ibidem*, str. 20.

U okviru teorije racionalnog izbora ne postoji saglasnost u pogledu toga kakav je „kvalitet“ racionalnog razmišljanja kod prestupnika. Na jednoj strani su oni koji smatraju da prestupnici detaljno planiraju vršenje krivičnih dela, razmatrajući pritom sve, kako pozitivne, tako i negativne aspekte svoje kriminalne aktivnosti. Na drugoj strani su oni koji govore o tzv. ograničenoj racionalnosti prestupnika smatrajući da se odluka prestupnika da li će izvršiti krivično delo ili ne, ne zasniva na analizi svih aspekata konkretnog krivičnog dela. Ograničena racionalnost je česta u situacijama kada je prilika da se izvrši krivično delo iznenada i neočekivano postala dostupna. Primer toga može biti osoba koja hoda ulicom i nailazi na automobil čiji bočni prozor je spušten, a vredne stvari nadohvat ruke. Osoba brzo donosi odluku da ih ukrade ne razmišljajući mnogo o (ne)racionalnosti takvog postupka. Takođe, na osnovu sprovedenog intervjua sa 31 učiniocem krivičnog dela krađe, Rengert (Rengert) i Vasilčik (Wasilchick), došli su do zaključka da je „odluka da se izvrši krivično delo krađe bila svrsishodna, i racionalna u skoro svim slučajevima“. Međutim, kako primećuju ovi autori, „odluka nije bila u potpunosti proračunata, jer prestupnici nisu uzimali u obzir sve konsekvence svojih postupaka“. Naročito su intervjui sa mlađima prestupnicima pokazali da oni, generalno gledano, nisu razmatrali posledice koje po njih mogu nastupiti u slučaju da budu uhvaćeni²⁷.

3.3. Teorija obrasca kriminalnog ponašanja

Teorija rutinskih aktivnosti ukazuje na nužnost konvergencije tri elementa neophodna za izvršenje krivičnog dela, ali ne objašnjava kako prestupnik pronalazi pogodnu žrtvu i mesto izvršenja. Takvo objašnjenje daje teorija obrasca kriminalnog ponašanja čiji tvorci su Pol (Paul) i Patriša Brantingham (Patricia Brantingham). Polazi se od pretpostavke da učinilac ne bira slučajno mesto izvršenja krivičnog dela već da je to uslovljeno prilikama, motivacijom, pokretljivošću i mogućnošću da opazi konkretne objekte napada i potencijalne žrtve²⁸.

Postoji veća verovatnoća da će se krivično delo izvršiti na mestu gde se geoprostori u kojima se dešavaju (rutinske) aktivnosti prestupnika i potencijalne žrtve preklapaju²⁹. S tim u vezi, Brantinghamovi navode da većina prestupnika svoje prestupe neće činiti u geoprostoru koji ne poznaju, već je mnogo veća verovatnoća da će se prestup izvršiti u oblasti gde se prilike za izvršenjem prestupa preklapaju sa

27 Navedeno prema: S. Chainey, J. Ratcliffe, *GIS and Crime Mapping*, John Wiley & Sons, Ltd., 2006, p. 92.

28 Navedeno prema: B. Simonović, Nove metode kriminalističkog planiranja, *Bezbednost*, br. 5/02, MUP Republike Srbije, Beograd, str. 705.

29 Objektivno sagledavanje geoprostornog kretanja izvršioca krivičnog dela nemoguće je bez razumevanja osnovnih pojmova kojima se saznavaju i objašnjavaju obrasci (kriminalnog) ponašanja u geoprostoru i njihove promene tokom vremena. Reč je o: mentalnim (kognitivnim) mapama, svesti o geoprostoru, geoprostoru personalnih aktivnosti i bezbednosnoj (tampon) zoni izvršioca.

„svesnim geoprostorom³⁰“ prestupnika³¹. Dakle, mala je verovatnoća da će u centar pažnje prestupnika doći prilika koja se nalazi izvan oblasti u kojoj on boravi i kroz koju se rutinski (svakodnevno) kreće, i samim tim postati objekat kriminalnog ispoljavanja. Drugim rečima, mete koje se nalaze u geoprostoru u kojem se odvijaju rutinske aktivnosti prestupnika karakteriše veći rizik viktimizacije.

Geoprostorno kretanje učinioca, mesto potrage za žrtvom, mesto izvršenja krivičnog dela nisu slučajno izabrani. Učinioc se u najvećem broju slučajeva tu ne nalazi prvi put. Zbog toga, kretanje učinioca moramo analizirati u odnosu na vreme izvršenja krivičnog dela i objektivnih prepreka koje su u tom vremenu mogle uticati na učinioca u izboru načina i maršrute kretanja. Način percepcije geoprostora razlikuje se kako od učinioca do učinioca tako i od vrste krivičnog dela koje se planira izvršiti, načina selekcije žrtve³². B. Simonović podseća na činjenicu da empirijska istraživanja širom sveta i kod različitih vrsta serijskih krivičnih dela (ubistva, silovanja, razbojništva, provalne krađe, paljevine, krađe automobila i slična) ukazuju da postoji veza između mesta stanovanja i lokacija na kojima se vrši krivično delo. Izbor objekta napada nije slučajan i najčešće je omeđen nekim geografskim karakteristikama. On je po pravilu uslovljen, u izvesnoj meri, geoprostornom strukturuom (putnim pravcima, kako objektivnim, tako i onima koji proizilaze iz učiniočevog životnog geoprostora i pravaca kretanja), stepenom rizika za izvršenje krivičnih dela, očekivanom korišću, kao i mogućnošću uočavanja i odabira pogodnih žrtvi ili ciljeva³³. Osim toga, istraživanja koja su se odnosila na dužinu puta koji izvršioc prelaze radi izvršenja krivičnih dela, su pokazala da oni teže tome da svoju kriminalnu aktivnost vrše u onim oblastima koje dobro poznaju (gde osećaju značajno samopouzdanje), iako to može značiti odricanje od mnogo atraktivnijih ciljeva. Lokacije na kojima se odlučuju da vrše krivična dela se često nalaze u blizini nekih uobičajenih pravaca njihovog kretanja, npr. odlazak na posao, na rekreaciju, put do svoje ili poznanikove kuće i sl., pri čemu se na takvim mestima često odlučuju da sakriju tela svojih žrtava. Međutim, uprkos ovoj tendenciji da se krivična dela vrše u blizini mesta boravka, izvršioc retko ili nikada krivično delo ne vrše u njegovoj neposrednoj blizini zbog straha od prepoznavanja. Na kraju, učenje teorije obrasca kriminalnog ponašanja pronašlo je široku primenu u policijskom postupanju, naročito kada je reč o rasvetljavanju serijskih krivičnih

30 Svest o geoprostoru (*awareness space*) se definiše kao skup svih lokacija o kojima osoba ima znanje, makar ono bilo minimalno, pa čak iako te lokacije osoba nikada nije ni posetila. Na taj način teritorija grada za postaje neka vrsta „urbanog mozaika“ gde mesta koja dobro poznajemo bivaju presećana i okružena onima koja manje ili uopšte ne poznajemo i obratno. Ova „ostrva“ poznatog i putevi koji ih povezuju jeste prostor koji se u vidu mentalnih mapa nalazi zapisan u našoj svesti i predstavlja svest o geoprostoru. Kako primećuje, Z. Đurđević, „svest o geoprostoru ne treba svoditi samo na poznavanje njegovih geografskih karakteristika, već i na doživljaj, percepciju svih drugih obeležja tog geoprostora relevantnih za izvršenje dela po kojima ih učinilac prepoznaje i razlikuje od drugih“. Z. Đurđević, *Kriminalistička analiza geografskog obrasca kriminalne aktivnosti serijskih učinilaca*, Zbornik radova *Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta IV*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2009, str. 89.

31 Dok će nekolicina prestupnika agresivno (i temeljno) tražiti potencijalne mete izvan oblasti gde se dešavaju njihove rutinske aktivnosti, većina će potragu za metama sprovoditi unutar oblasti koju dobro poznaju.

32 Z. Đurđević, et al., *opus citatum*, str. 72.

33 B. Simonović, *opus citatum*, str. 706.

dela gde se primenom geografskog profilisanja nastoji utvrditi mesto boravka učinio, odnosno mesta koja su u vezi sa njim i/ili krivičnim delima³⁴.

4. Situacioni kontekst vršenja kriminalne aktivnosti kao fokus teorijskih promišljanja o kriminalitetu

Prve pokušaje da se razume odnos između kriminaliteta i geoprostora (okruženja) karakterisao je „makro“ i „mezo“ nivo istraživanja, odnosno predmet proučavanja su veća geografska područja poput teritorije države, odnosno regiona u njenom sastavu (makro nivo), teritorije gradova, ili pak pojedinih gradskih četvrti (mezo nivo), pri čemu se nastojalo utvrditi zašto su određene vrste krivičnih dela ili pak različite stope kriminaliteta prisutne u određenim područjima, odnosno kako pojedini faktori (ekonomski, demografski i dr.) utiču na kriminalitet na određenom geoprostoru.

Savremena istraživanja odnosa zločina i mesta karakteriše prelaz sa „makro“ i „mezo“ na „mikro“ kontekst istraživanja. Mesta u „mikro“ kontekstu su, kako ističe Vajsburd (Weisburd), „specifične lokacije u okviru šireg društvenog okruženja. One mogu biti toliko male, kao na primer prostor neposredno do bankomata, ili toliko velika da obuhvata tržišni centar ili pak stambenu zgradu³⁵“. Međutim, ovo ne znači da „mikro“ pristup uopšte nije bio prisutan u kriminološkim promišljanjima. Kriminolozi su davno prepoznali situacione prilike koje postoje na „mikro“ području i koje mogu uticati na vršenje krivičnih dela. Na primer, Edvin Saterland (Edvin Sutherland) koji se bavio procesom učenja kriminalnog ponašanja, ukazao je u svom klasičnom delu „Načela kriminologije“ (*Principles of criminology*) da neposredna situacija utiče na kriminal na mnoge načine. Na primer, „lopov može da krade voće sa tezge kada vlasnik nije na vidiku, ali može da se uzdrži kada ga vidi; pljačkaš banke može da napadne banku koja je loše obezbeđena, ali može da se uzdrži od napada ukoliko je obezbeđuju čuvari i alarmni sistem³⁶“. Međutim, Saterland, kao i drugi kriminolozi, nije video „mesto izvršenja“ – malu, izdvojenu oblast u okviru određene gradske četvrti – kao relevantan predmet istraživanja. To je bio slučaj delom i zbog toga što se pretpostavljalo da su prilike da se izvrši krivično delo, a koje pruža određeno mesto bile tako brojne da koncentrisanje pažnje na ta specifična mesta ne bi bilo od neke veće koristi³⁷. Osim toga, kriminolozi su tradicionalno pretpostavljali da situacioni faktori imaju relativno malu ulogu u objašnjenju zločina u poređenju sa „pokretačkom snagom kriminalnih dispozicija³⁸“. Ako se ima u vidu postojanje brojnih prilika da se izvrši krivično delo, kao i gledište koje polazi od toga da je prestupnik visoko motivisan

34 Opširnije o geografskom profilisanju videti u K. Rossmo, *Geographic profiling*, CRC Press, Florida, 2000., a kada je reč o domaćoj literaturi videti: Z. Đurđević, et al., *opus citatum*, str. 69–83, B. Simonović, *opus citatum*, str. 705–709.

35 J. Eck, i D. Weisburd, *Crime places in crime theory*, objavljeno u: Eck, J., Weisburd, D. (Eds.), *Crime and Place*, Criminal Justice Press, Monsey, 1995, p. 3.

36 Đ. Ignjatović, *Teorije u kriminologiji*, Pravni fakultet, Beograd, 2009, str. 277.

37 D. Weisburd, *Hot Spots Policing Experiments and Criminal Justice Research: Lessons from the Field*, Campbell Collaboration/Rockefeller Foundation meeting on “Progress and Prospects for Place Based Randomized Trials”, Bellagio, Italy, November 11–15, 2002, p. 7.

38 R. Clarke, M. Felson, (eds), *Routine Activity and Rational Choice*, *Advances in Criminological Theory*, Vol. 5, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 1993, p. 4.

za njegovo izvršenje, razumljivo je zašto su kriminolozi obraćali malu pažnju na mikro područje, odnosno sam geoprostor gde dolazi do izvršenja krivičnog dela. Značajno pomeranje teorijsko-istraživačkog fokusa sa „makro“ i „mezo“ nivoa na „mikro“ nivo analize dogodiće se krajem dvadesetog veka.

Situaciona prevencija kriminala

Koncept situacione prevencije kriminaliteta pojavio se početkom osamdesetih godina prošlog veka u Velikoj Britaniji, a njegovim tvorcem se smatra Ronald Klark (Ronald Clarke). Pristup situacione prevencije kriminaliteta polazi od toga da ako je krivično delo rezultat racionalne procene očekivane dobiti (koristi) i štete (posledice) koja može proisteći vršenjem krivičnog dela, izmene u situacionom kontekstu mesta izvršenja, kojima se smanjuje atraktivnost mete (posmatrano iz perspektive učinioca) mogu u značajnoj meri uticati na obim izvršenih krivičnih dela³⁹. Situacioni pristup prevenciji kriminala definiše se kao neprekidno delovanje u pravcu uređenja i manipulisanja konkretnim situacijama, čime se postiže smanjenje prilika za kriminalnu aktivnost prestupnika i povećava mogućnost da prestupnik u toku izvođenja radnje bude uhvaćen⁴⁰. Drugim rečima, situaciona prevencija kriminala se bavi konkretnim okolnostima koje utiču na konkretnu odluku ili sposobnost lica da izvrši određeno delo na jednom geoprostoru i u datom trenutku. Nastoji se ovde i sada ostvariti uticaj na datu kriminalnu situaciju, otklanjanjem ili zamenom nekih od činilaca koji mogu uticati na vršenje dela. Ili se onemogućava da ovi faktori deluju zajedno budući da se tada rizik vršenja dela povećava⁴¹.

Na osnovu navedenih premisa Klark u prvom izdanju svoje knjige „Situaciona prevencija kriminaliteta: slučajevi uspešne primene u praksi“ (*Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*), koja je objavljena 1992. godine, navodi 12 mera situacione prevencije kriminaliteta, koje se mogu svrstati u tri kategorije:

- 1) povećanje napora za izvršenje kriminalne radnje,
- 2) povećanje rizika za izvršenje kriminalne radnje, i
- 3) umanjivanje očekivane dobiti izvršenjem krivičnog dela⁴².

Međutim, u svom drugom izdanju knjige koje je objavljeno 1997. godine Klark uvodi i četvrtu kategoriju mera situacione prevencije – otklanjanje izgovora

39 Na primer, opažanje Klarka i njegovih kolega da je uvođenje propisa po kojem je obavezno nošenje kacige za vozače motocikla u značajnoj meri smanjilo broj ukradenih motora (jer prestupnici kojima bi se ukazala prilika za krađu, kod sebe nisu nosili kacige sa sobom, pa bi samim tim veoma lako bili primećeni na ukradenom motociklu) predstavlja dobar primer kako se stopa kriminaliteta može promeniti nezavisno od faktora koji objašnjavaju individualnu sklonost vršenju krivičnih dela nekog lica. Sherman, L.; Hot Spots of Crime and Criminal Careers of Places. Objavljeno u: J. Eck, D. Weisburd, (eds): *Crime and Place*, Crime Prevention Studies, Vol. 4, Criminal Justice Press, Monsey, NY, 1995, p. 37.

40 R. Clarke, *opus citatum*, str. 4.

41 Đ. Ignjatović, Strategije policijskog delovanja i prevencija kriminaliteta, objavljeno u: *Mesto i uloga policije u prevenciji kriminaliteta: stanje, mogućnosti i perspektive*, Policijska akademija, Beograd, 2002, str. 98.

42 Zapravo reč je o modifikaciji mera koje su zajednički formulisali Hough, J.M., Clarke, R.V. i Mayhew, P. u uvodnom delu zbornika: R. Clarke, P. Mayhew (eds.): *Designing out crime*, H.M. Stationery Office, London, 1980.

za izvršenje krivičnog dela⁴³. Ova klasifikacija je dodatno unapređena 2003. godine tako što je dodata još jedna kategorija mera – eliminisanje provokacija (podsticaja) za izvršenje krivičnog dela – a postojeće mere su sadržinski drugačije sistematizovane⁴⁴.

5. Koncept rada policije na žarištu

Nastojanje da se istraži veza između krivičnog dela i okruženja dobija značajan podstrek sredinom osamdesetih godina prošlog veka. Naime, u to vreme tehnološki razvoj je doneo značajan napredak u razvoju kompjuterske tehnologije, čije performanse su značajno unapređene, a cena postala pristupačnija. To je omogućilo naučnicima i praktičarima mnogo lakše i efikasnije uočavanje i analizu geoprostornih veza i odnosa mesta izvršenja krivičnih dela i različitih činilaca okruženja (fizičko, socijalno ekonomsko i dr.). Osim toga, razvoj kompjuterske tehnologije unapredio je postupak prikupljanja podataka, koji su postali elektronski dostupni, čime se olakšava postupak njihove obrade i korišćenja. Došlo je do razvoja softvera za mapiranje (geografski informacioni sistemi - GIS) koji postaju značajno sredstvo integracije i prikaza različitih geoprostornih podataka.

U drugoj polovini osamdesetih godina prošlog veka kriminolozi započinju sa istraživanjima koja su pokazala da kriminalitet nije ravnomerno distribuiran u geoprostoru, pa tako u područjima koja važe za visoko ugrožena kriminalitetom postoje brojne lokacije na kojima se ne vrše krivična dela, kao što se u oblastima koje su važile za bezbedne često identifikovala žarišta kriminala. Jedno od najznačajnijih istraživanja sprovedeno je od strane Šermana (Sherman), Gartina (Gartin) i Bergera (Buerger). Polazeći od adresa na kojima se vrše krivična dela u Mineapolisu (SAD) ovi autori su utvrdili zapanjujuću koncentraciju krivičnih dela na određenim lokacijama u geoprostoru. Naime, 50% poziva za policijskom intervencijom upućivano je policiji sa 3% adresa⁴⁵. Do sličnih rezultata došlo se u seriji drugih istraživanja na različitim lokacijama i upotrebom različitih metodoloških postupaka, pri čemu je u svakom od njih ukazano na veliku koncentraciju krivičnih dela na određenim lokacijama⁴⁶. Imajući u vidu prethodno navedeno, Brantinghamovi

43 R. Clarke, *opus citatum*, str. 15.

44 D. Cornish; R. Clarke, Opportunities, precipitators and criminal decision: A reply to Wortley's critique of situational crime prevention. Objavljeno u: M. J. Smith; D. B. Cornish (eds.): *Theory for practice in situational crime prevention*, Criminal Justice Press, Monsey, NY, 2003, p. 41–96.

45 L. Sherman; P. Gartin, M; Buerger, Hot spots of predatory crime: Routine activities and the criminology of place. *Criminology*, 27, 1989, p. 27–55.

46 Na primer, videti sledeća istraživanja: G. L. Pierce; S. Spaar; L. R. Briggs, The character of police work: Strategic and tactical implications, Center for Applied Social Research, Northeastern University, Boston, MA 1986; D. Weisburd; L. Maher; L. W. Sherman: Contrasting crime general and crime specific theory: The case of hot-spots of crime, *Advances in criminological theory* 4, Transaction Press, New Brunswick, NJ, 1992, p. 45–70; D. Weisburd; L. Green, Defining the drug market: The case of the Jersey City DMA system. In D. L. MacKenzie; C. D. Uchida (eds.), *Drugs and crime: Evaluating public policy initiatives*, Sage Publications, Newbury Park, CA, 1994; D. Weisburd; S. Bushway; C. Lum; S. M. Yang, Trajectories of crime at places: A longitudinal study of street segments in the city of Seattle, *Criminology*, 42 (2), 2004, p. 283–321. Navedeno prema: D. Weisburd; A. Braga, *Police Innovation: Contrasting Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 229.

zaključuju da je geoprostorno grupisanje krivičnih dela moguće kod gotovo svih vrsta krivičnih dela⁴⁷. Takođe, u svom istraživanju koje je sproveo 2004. godine, Vajsburd (Weisburd) je otišao korak dalje i utvrdio kako su koncentracije krivičnih dela na žarištima prilično stabilne (nepromenljive) sa protokom vremena⁴⁸. Kao što učestalo vršenje krivičnih dela može biti karakteristika određenih lokacija u geoprostoru (žarišta), tako se koncentracije krivičnih dela mogu vezati i za pojedine prestupnike (povratnike). Proučavajući odnos učestalog vršenja krivičnih dela na pojedinačnim lokacijama u geoprostoru i povrata prestupnika, došlo se do zaključka da je grupisanje krivičnih dela na geografskim lokacijama mnogo intenzivnije i predvidljivije, nego što je to slučaj sa koncentracijom kod pojedinačnih prestupnika (povratnika). Tako je Vajsburd, analizirajući podatke o izvršenim krivičnim delima u Sijetlu (SAD) u periodu od 1989. do 2002. godine, ustanovio da se svake godine, na 1.500 segmenata ulice⁴⁹, izvrši 50% ukupnog broja krivičnih dela. Takođe, utvrdio je i da je tokom istog perioda, 6.108 prestupnika bilo odgovorno za 50% ukupnog broja krivičnih dela⁵⁰. Do sličnih zaključaka došao je i Šerman, koji je poređenjem recidiva mesta izvršenja sa kriminalnim karijerama prestupnika, utvrdio da je „povrat lokacije“ šest puta izvesniji nego povrat prestupnika, odnosno da je predvidivost budućeg krivičnog dela šest puta izvesnija po osnovu mesta izvršenja, nego po osnovu ličnosti prestupnika⁵¹. Upravo u ovoj „predvidivosti“ društveno **štetnih** manifestacija na delu geoprostora – **žarištu**, prepoznajemo kriminalističko-strategijski potencijal za efikasno preventivno postupanje (usmeravanje) policije i unapređenje efikasnosti njenog rada. **Činjenica** da se na određenom delu geoprostora učestalo manifestuju krivična dela i drugi događaji koji narušavaju kvalitet **života**, daje opravdanja da se raspoloživi resursi usmere na taj geoprostor i kroz istraživanje uzroka i uslova njihovog manifestovanja stvore preduslovi za njihovo sprečavanje i suzbijanje. To je dovelo do nastanak koncepta rada policije na **žarištu** (e. hotspot policing) u čijoj suštini se nalazi fokusiranje policijskih resursa na deo geoprostora na kojem se krivična dela manifestuju u većem obimu, nego što je to slučaj sa manifestacijama kriminaliteta u okruženju tog geoprostora. Na taj način, umesto da se teži policijskoj sveprisutnosti na širem geoprostoru, resursi se dovode na mesto i u vreme izvršenja krivičnih dela u cilju njihovog sprečavanja. Brojna empirijska istraživanja, pokazala su da usmereni policijski napori mogu sprečiti vršenje krivičnih dela i narušavanje javnog reda na području žarišta⁵².

47 P. Brantingham; P. Brantingham, A theoretical model of crime hot spot generation, *Studies on crime and crime prevention*, 8 (1), 1999, p. 7–26.

48 D. Weisburd; A. Braga, *opus citatum*, str. 229.

49 Reč je o delu ulice između dve raskrsnice, koji se najčešće prostire dužinom jednog gradskog bloka.

50 D. Weisburd, Place-Based Policing, *Ideas in American Policing Series*, Police Foundation, Washington, DC, 2008, p. 6.

51 L. Sherman, *opus citatum*, p. 36–45.

52 Opširnije o tome videti: N. Milić, Koncept rada policije na kriminalnom žarištu, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2010, str. 324–326.

Zaključak

Stavljajući u fokus svog interesovanja geoprostor (mesto) na kojem dolazi do interakcije izvršioca i žrtve (mete) krivičnog dela, teorijske postavke kriminologije životne sredine dale su značajan doprinos razumevanju dinamike vršenja kriminalne aktivnosti. Krivično delo po pravilu ima geoprostornu odrednicu⁵³. Naime, kada se ono izvrši, svoje posledice manifestuje na određenom mestu – u geoprostoru. Samim tim mesto izvršenja ima veliki informativni potencijal koji može biti iskorišćen u postupku dokazivanja⁵⁴. Međutim, značaj mesta izvršenja krivičnog dela ne iscrpljuje se samo u davanju odgovora na „zlatno“ pitanje kriminalistike *gde se desilo*, a u kontekstu određivanja geoprostora unutar kojeg su smeštene određene manifestacije dela i učinioca, čijim utvrđivanjem i analizom dobijamo mogućnost da krivično delo rasvetlimo, odnosno otkrijemo učinioca i obezbedimo dokaze. Položaj mesta izvršenja krivičnog dela u okviru šireg, „makro“/„mezo“ geoprostora, takođe može biti dragoceni izvor informacija i ukazati na činjenice od značaja za razumevanje mehanizma nastanka i izvršenja krivičnih dela, a u cilju njihove prevencije i represije. Tako, lokacija konkretnog krivičnog dela može biti u vezi sa lokacijama drugih krivičnih dela u određenom geoprostoru (npr. isti izvršilac, isti objekti napada, isti MO i sl.), fizičko okruženje mesta kriminalnog događaja može pogodovati izvršenju krivičnog dela (npr. putevi koji omogućavaju neprimetan pristup objektu napada, mesta zaklonjena od pogleda, i sl.), pri čemu i sam „makro“ geoprostor (bezbednosni sektor, teritorija opštine, grada, države) može imati određene karakteristike ekonomske, demografske, urbanističke i dr.) od značaja za razumevanje mehanizma nastanka krivičnog dela (uzrok, uslov, posledica). Zbog toga se pojavljuje potreba za izučavanjem svih zakonomernosti mehanizma nastanka određenog krivičnog dela u datom geoprostoru, a koji su u neposrednoj ili posrednoj vezi sa mestom izvršenja. U tom kontekstu teorijske postavke kriminologije životne sredine omogućavaju lakše sagledavanje načina na koji učinilac percipira geoprostor kroz koji se kreće, načina na koji opaža pogodnu priliku i donosi odluku da izvrši krivično delo, položaj mesta izvršenja u odnosu na njegovo (uže i šire) okruženje i dr., što zajedno sa činjeničnim materijalom koji se (pro)nalazi na mestu izvršenja, može učiniti efikasnijim napore koje se preduzimaju u cilju rasvetljavanja i dokazivanja krivičnog dela. Takođe, ukazujući na karakteristike geoprostora (i meta) koje pogoduju izvršenju krivičnih dela teorijski pristupi kriminologije životne sredine smogu ukazati na načine kojima je moguće smanjiti njegovu atraktivnost pa, imaju značajnu ulogu u dizajniranju mera prevencije. Rezultati koji se širom sveta ostvaruju u praktičnoj primeni učenja prevencije kriminala kroz izmene dizajna okruženja, situacione prevencije kriminaliteta, koncepta rada policije na žarištu, geografskog profilisanja i dr., a sa kojima se svakodnevno upoznajemo čitajući relevantnu naučnu i stručnu literaturu,

53 Neka krivična dela koja se prijavljuju policiji ne sadrže geoprostornu odrednicu, kao što su finansijske prevenerne, iznude i sl.

54 M. Žarković; D. Mladan; I. Bjelovuk, Criminal investigation procedure on the scenes and with the conditions of massive accidents, *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, Vol. 14, br. 2/2009, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, str. 186–187. Z. Đurđević, Kriminalistički sadržaj analize odnosa učinilac – žrtva, *NBP – Nauka, bezbednost, policija*, Vol. 9, br 1/2004, Policijska akademija, Beograd, str. 59–63.

potvrda su toga da razumevanje geoprostornog konteksta u kojem se manifestuje kriminalna aktivnost može unaprediti efikasnost i efektivnost mera i radnji koje se preduzimaju u cilju prevencije i represije kriminaliteta.

Literatura

1. Andresen, M; The place of environmental criminology within criminological thought. In: Andresen, M, Brantingham, P., Kinney, B. (eds): *Classics in environmental criminology*, CRC Press, 2010.
2. Brantingham, P; Brantingham, P; *A theoretical model of crime hot spot generation*, Studies on crime and crime prevention 8 (1), 1999.
3. Boba, R; *Crime analysis and crime mapping*, Sage Publications, 2005.
4. Chainey, S; Ratcliffe, J; *GIS and Crime Mapping*, John Wiley & Sons, Ltd., 2006.
5. Clarke, R; Felson, M. (eds); *Routine Activity and Rational Choice*, Advances in Criminological Theory, Vol. 5, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 1993.
6. Clarke, R. (ed.); *Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*, Harrow and Heston, Albany, NY, 1997.
7. Cornish, D. B; Clarke, R. V; Opportunities, precipitators and criminal decision: A reply to Wortley's critique of situational crime prevention. In: Smith, M. J., Cornish, D.B. (eds.): *Theory for practice in situational crime prevention*, Criminal Justice Press, Monsey, NY, 2003.
8. Eck, J; Weisburd, D; Crime places in crime theory. In: Eck, J.; Weisburd, D. (Eds.; *Crime and Place*, Criminal Justice Press, Monsey, 1995.
9. Felson, M; Routine activity approach. In: Wortley, R., Mazerolle, L. (eds): *Environmental criminology and crime analysis*, Willan Publishing, 2008.
10. Ignjatović, Đ; Strategije policijskog delovanja i prevencija kriminaliteta. U: *Mesto i uloga policije u prevenciji kriminaliteta: stanje, mogućnosti i perspektive*, Policijska akademija, Beograd, 2002.
11. Ignjatović, Đ; *Teorije u kriminologiji*, Pravni fakultet, Beograd, 2009.
12. Jensen, J; Anderson, J; Crime prevention through environmental design (criminology term paper), Malaspina University College, 2004, p.1. (Dostupno 20.3.2008. godine na: <http://web.viu.ca/crim/420/CP%20by%20Jennifer%20Jensen.pdf>).
13. Krivokapić, V; *Prevencija kriminaliteta*, Policijska akademija, Beograd, 2002.
14. Milić, N; Koncept rada policije na kriminalnom žarištu, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2010.
15. Milutinović, M; *Kriminologija*, Savremena administracija, Beograd, 1985.
16. Paulsen, J. D; Robinson, B. M; *Spatial aspects of crime: Theory and Practice*, Pearson Education, 2004.
17. Ristanović-Nikolić, V; Rizik viktimizacije i pol – provera teorije rutinskih aktivnosti, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja*, Beograd, 1993.
18. Sherman, L. W; Gartin, P. R., Buerger, M. E; Hot spots of predatory crime: Routine activities and the criminology of place. *Criminology*, 27, 1989.

19. Sherman, L; Hot Spots of Crime and Criminal Careers of Places. In: Eck, J., Weisburd, D. (eds): *Crime and Place, Crime Prevention Studies*, Vol. 4, Criminal Justice Press, Monsey, NY, 1995.
20. Simonović, B; Nove metode kriminalističkog planiranja, *Bezbednost*, br. 5/02, MUP Republike Srbije, Beograd.
21. Đurđević, Z; Kolarević, D; Ivanović, Z; Milojković, B; *Kriminalističko profilisanje*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012.
22. Đurđević, Z; Kriminalistički sadržaj analize odnosa učinilac - žrtva, *Nauka, bezbednost, policija (NBP)*, Vol. 9, br 1/2004, Policijska akademija, Beograd.
23. Đurđević, Z; Kriminalistička analiza geografskog obrasca kriminalne aktivnosti serijskih učinilaca, Zbornik radova *Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta IV*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2009.
24. Đurđević, Z; Pojam i vrste analize kriminala, *Nauka, bezbednost, policija (NBP)*, Vol. 12, br 1/2007, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.
25. Weisburd, D; *Hot Spots Policing Experiments and Criminal Justice Research: Lessons from the Field*, Campbell Collaboration/Rockefeller Foundation meeting on "Progress and Prospects for Place Based Randomized Trials", Bellagio, Italy, November 11-15., 2002.
26. Weisburd, D; Bernasco, W; Bruinsma, G; Units of analysis in geographic criminology: Historical development, critical issues, and open questions. In: Weisburd, D., Bernasco, W., Bruinsma, G. (Eds): *Putting crime in its place: Unit of analysis in geographic criminology*, Springer, 2009.
27. Vuković, S; *Prevenција kriminala*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2010.
28. Weisburd, D; Braga, A; *Police Innovation: Contrasting Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
29. Weisburd, D; *Place-Based Policing*, Ideas in American Policing Series, Police Foundation, Washington, DC, 2008.
30. Wortley, R., Mazerolle, L; Environmental criminology and crime analysis: situating the theory, analytical approach and application. In: Wortley, R., Mazerolle, L. (eds): *Environmental criminology and crime analysis*, Willan publishing, 2008.
31. Žarković, M; Mladan, D; Bjelovuk, I; Criminal investigation procedure on the scenes and with the conditions of massive accidents, *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, Vol. 14, br. 2/2009, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.

THE CRIME SCENE IN THEORETICAL REFLECTIONS ON CRIME

Nenad Milić

Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade

Summary: A great deal of time and effort has been invested in trying to understand crime, most notably examining why some people engage in criminal behavior and others do not. Theories which place offenders in the center of their research focus have dominated in criminology for a long time. However, in recent decades theoretical approaches whose focus is space and time where victims (targets) and offenders converge during the commission of the offense, increasingly come to the fore. These approaches, which all share common interest in understanding how the environment *shapes* criminal activity, belong together under the umbrella of what is called environmental criminology.

Environmental criminology seeks to explain how the environment affects the creation of crime opportunities and offender decision making regarding committing crime, in an attempt to establish patterns of offender's and victim's behavior in relation to environment (space) where they meet and where the offense is executed. In addition to highlighting the essential characteristics of different theoretical approaches that now constitute the environmental criminology (e.g. routine activity theory, rational choice theory, crime pattern theory, CPTED etc.), this paper also shows how situational (micro) context of the crime came into the focus of theoretical thinking about crime. In this context, the paper starts from the ideas of the so called. *Cartographic* and *Chicago School* and *design theorists*, in the aftermath of World War II, who inspired the research about crime and place that lead to the emergence of the environmental criminology in the early 80's of last century.

By providing a significant contribution to understanding the dynamics of performing criminal activities, theoretical approaches of the environmental criminology are significant factor in designing effective methods in combating (preventing) crime today. Practical application of crime prevention through environmental design, situational crime prevention, hotspot policing, geographic profiling, etc., confirms this.